

Muhammad Yusuf asarlarida Vatan mavzusi

Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti Turkshunoslik fakulteti dekani,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent Jumali Shabanov

“Vatanni sevishni Muhammad Yusufdan o’rganish kerak”

Islom Karimov (1998-yil, 4-dekabr)

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston xalq shoiri Muhammad Yusuf ijodida Vatan mavzusining badiiy talqini tahlil qilinadi. Shoirning she’rlari misolida uning Ona Vatanga muhabbati, xalq taqdiri, milliy birlik, istiqlol g‘oyalari, erkinlik va iymon-e’tiqod haqidagi qarashlari yoritilgan. Maqolada Muhammad Yusufning mustabid tuzum davridagi ijtimoiy-siyosiy voqealarga munosabati, xalq dardi va millat ozodligi uchun olib borgan ma’naviy kurashi keng ochib berilgan. Shuningdek, shoir she’riyatining xalqchilligi, samimiyligi va yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Muhammad Yusuf, Vatan, istiqlol, o‘zbek she’riyati, milliy qadriyatlar, ozodlik, xalqparvarlik, she’riyat.

Аннотация: В данной статье анализируется художественное воплощение темы Родины в творчестве Народного поэта Узбекистана Мухаммада Юсуфа. На примерах его стихотворений раскрываются любовь поэта к Отчизне, идеи национального единства, независимости, свободы, веры и духовности. В статье также освещается отношение поэта к общественно-политическим событиям периода советской системы, его духовная борьба за свободу народа и судьбу нации. Особое внимание уделено народности, искренности поэзии Мухаммада Юсуфа и её воспитательному значению для молодого поколения.

Ключевые слова: Мухаммад Юсуф, Родина, независимость, узбекская поэзия, национальные ценности, свобода, народность, поэзия. **Abstract:** This article analyzes the artistic interpretation of the theme of the Motherland in the works of Muhammad Yusuf, the People’s Poet of Uzbekistan. Through examples from his poetry, the article highlights the poet’s deep love for his homeland, his views on national unity, independence, freedom, faith, and spirituality. The study also examines Muhammad Yusuf’s response to the socio-political realities of the Soviet period and his spiritual struggle for the freedom of his people and nation. Furthermore, the article discusses the sincerity, popularity, and educational significance of the poet’s works for younger generations.

Keywords: Muhammad Yusuf, Motherland, independence, Uzbek poetry, national values, freedom, patriotism, poetry.

Özet: Bu makalede Özbekistan Halk Şairi Muhammed Yusuf'un eserlerinde Vatan temasının sanatsal yorumu incelenmektedir. Şairin şiirlerinden örnekler verilerek onun vatana sevgisi, halkın kaderi, millî birlik, bağımsızlık, özgürlük ve inanç hakkındaki düşünceleri açıklanmıştır. Ayrıca makalede Muhammed Yusuf'un Sovyet dönemindeki toplumsal ve siyasî olaylara karşı tutumu, halkı ve milleti için verdiği manevi mücadele ele alınmaktadır. Şairin şiirlerinin samimiyeti, halkçılığı ve genç neslin eğitimindeki önemi de değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Muhammed Yusuf, vatan, bağımsızlık, Özbek şiiri, millî değerler, özgürlük, halkçılık, şiir.

Muhammad Yusuf Vatanini – O'zbekistonni jonidan ortiqroq sevar edi. Oddiy so'zlar bilan inson qalbini larzaga soluvchi, Vatanga mehr-u muhabbatni orttiruvchi, uni sevishga undovchi, ardoqlovchi ifodalarni xalqning o'zidan olib, o'ziga bera olardi.

*Men dunyoni nima qildim,
O'zing yorug' jahonim,
O'zing xoqon,
O'zing sulton,
Sen taxti Sulaymonim,
Yolg'izim,
Yagonam deymi,
Topingan koshonam deymi,
O'zing mening ulug'lardan
Ulug'imsan Vatanim...¹*

U Vatanimiz tarihini, o'tmishini, urf-odatlarini, ulug' farzandlarini juda yaxshi bilar, ularni qadrlardi, ular bilan g'ururlanardi. Har bir uchrashuvda hoh talabalar bo'lsin, hoh oddiy kolxozchi bo'lsin, hoh ziyoli bo'lsin mana shu qadrlı tuproqlarni, ulug' insonlarni sevishga undardi.

*Kim Qashqarni qildi makon,
Kim Enasoy tomonda,
Jaloliddin – Kurdistonda,
Boburing – Hindistonda,
Bu qanday yuz qarolik deb,
Yotarlar zimistonda,
Tarqab ketgan to'qson olti
Urug'imsan, Vatanim...²*

---

¹ Muhammad Yusuf. Saylanma. "Vatanimsan". Toshkent – 2014. 18-bet

² Muhammad Yusuf. Saylanma. "Vatanimsan". Toshkent – 2014. 19-bet

Bobokalonlarimiz taqdir taqozosi bilan bir qancha davlatlarga tarqalib ketishgan. Ularning qabrlari Afg'onistonda, Hindistonda, Enasoy tomonlarda qolib ketgan. Ularni hech qachon unutmazlikka chaqirardi. Millat, Xalq bo'lishi uchun birlashmog'i, Vatanida jipslashmog'i, Vatanining har qarich tuprog'ini o'ziga qo'rg'on bilmog'i kerak derdi.

*Bo'lar elning bolalari bir-birinin der,
Bo'lmas elning bolalari bir-birin yer.
Bir bo'l endi. Qadri baland qaddingni ker,
Xalq bo'l, elim, xalq bo'l, elim, xalq bo'l, elim!*³

Muhammad Yusuf nihoyatda dovyurak, qo'rqmas va e'tiqodli inson edi. Dini butun, iymonli, pok inson edi. Garchi rus tili va adabiyot institutida o'qiyotgan bo'lsa ham sharq mumtoz adabiyotini va tasavvufni juda yaxshi bilar edi. Shoir yashagan davrdagi tizim dahriylik tizimi bo'lsada, u Islom dinini qadrlar va uni targ'ib qilishga intilar edi.

*Mening ko'shkim ko'kda – unga yetmaydi qo'l,
Mening ko'rkim ko'ngil, unga eltay bir yo'l,
Tirikman men, kel istasang muridim bo'l –
Sen Islomdan iymon darsin o'rgan, dunyo!..*⁴

Muhammad Yusuf boshqa shoirlardan farqli o'laroq, dunyo kezugani yo'q. U faqatgina O'zbekistonni kezugdi. O'zbekistonning so'lim go'shalari-yu dasht-u vohalarini qarichma-qarich yurgan shoir. (Faqatgina bir yarim yil (1978-79) Rossiyada armiya safida bo'lib qaytdi.)

Muhammad Yusufni qushlarning sayrashi, soylarning shildirab oqishi, yam-yashil dalalarning uzanib yotishi, tabiatning o'zgarishi, ko'klamning kelishi hayratga solar edi. Yam-yashil bedapoyada uzala yotib, tabiatni kuzatishni sevar edi. Bo'lib o'tayotgan har qanday jarayon unga ilhom berar edi.

Sayroqi bedanalarga Vatan bo'lgan bedapoyalarni ham o'zgalardan qizg'onar edi.

*O, ota makonim,
Onajon o'lkam,
O'zbekiston, jonim to'shay soyangga,
Senday mehribon yo'q,
Seningdek ko'rkam,
Rimni alishmasman bedapoyangga.*⁵

Shoir bu misralarda Rimni uning shon-shuhratini yerga urmoqchi emas. Rim baribir Rim. Lekin Muhammad Yusuf uchun uni ardoqlagan, uni allalagan, uni yo'rgaklagan bedapoyani Rimdan ham ko'proq sevadi, ko'proq qadrlaydi. O'zbekning loyshuvoq uylarini, chang-tuproq ko'chalarini, hattoki loydan yasalgan kichkina tandirchani ham Parijga almashtirishni xohlamaydi.

³ Muhammad Yusuf. Saylanma. "Xalq bo'l elim". Toshkent – 2014. 19-bet

⁴ Muhammad Yusuf. Saylanma. "Dunyo". Toshkent – 2014. 57-bet

⁵ Muhammad Yusuf. Saylanma. "O'zbekiston". Toshkent – 2014. 373-bet

*Ko'rdim suluvlarning eng faranglarin,
Yo xudbinman, yo bir sodda kasman men:
Parijning eng go'zal restoranlarin,
Bitta tandiringga alishmasman men.⁶*

Shoir unib o'sgan qishlog'ini, sharqirab oqayotgan ariq va soylarni, bag'ri keng Marhamat bog'larini, birga o'sib ulg'aygan do'stlarini, hamqishloqlarini unutmaydi. Doim yodda tutadi, ular bilan dardlashadi.

*Ungan joyimga-ku, qullug'im bisyor,
Sog'inch to'la dilim aylar ming faxr.
Ammo boshim silar bitta Vatan bor,
Men ham uning bitta o'g'liman, axir.⁷*

Muhammad Yusuf oddiy bir qishloqning oddiy oilasidan ekanligidan, Marhamatning mard o'g'loni ekanligidan fahrlanadi.

Muhammad Yusuf turg'unlik davrining shoiridir. Lekin, u bu tizimni, bu davrni hazm qila olmas edi. Vatanining mustaqillikka erishishini, hur bo'lishini xohlabgina qolmasdan, unga intilardi, o'z hissasini qo'shishga harakat qilardi. "Mustaqillik dardi" unga ustozi Shavkat Rahmondan yuqqan edi.

*Tanho bilmasa ham, bilsa ham Vatan,
Yig'lasa ham Vatan, kulsa ham Vatan,
Unga jonni tikmoq tilaging bo'lsa,
Sen odam ekansan, odam ekansan.⁸*

Shoir bu misralarda Vatan uchun yonib yashamoq kerakligini uqtiradi. Kerak bo'lsa Vatan uchun jon tikmoqqa tayyor ekanligin aytadi. O'sha paytdagi nohaqliklarga, Markazdan (Moskva) tayziqlarga, mensimaslik va shovinizmga qarshi isyon qiladi.

Cho'chqa bosib ketdi mening bog'imni...

*Qanday olishayin cho'chqalar bilan,
Ularning ajdarlar bilan eti bir.
Ularning tusi bir bochkalar bilan,
Ularning kallasi bilan keti bir!..⁹*

Muhammad Yusuf 1984-yilgi Kommunistik partiya Plenumidan keyin O'zbekistonga Markazdan minglab "noyob kadr"lar keltirilishi, ularning o'zbek xalqini tahqirlashi, Gdlyan va Ivanov kabi qonxo'rlarning "O'zbek ishi" deya tuhmatnoma asosida, aybsiz, gunohsiz o'zbeklarni mol-mulkini musodara qilib, boyliklarini Markazga jo'natib, o'zlarini qamoqqa tiqishiga chiday olmaydi, isyon qiladi.

Uying kuydi o'zbek,

---

⁶ Muhammad Yusuf. Saylanma. "O'zbekiston". Toshkent – 2014. 373-bet

⁷ Muhammad Yusuf. Saylanma. "Mish-mish". Toshkent – 2014. 351-bet

⁸ Muhammad Yusuf. Saylanma. "Inson". Toshkent – 2014. 261-bet

⁹ Muhammad Yusuf. Saylanma. "Hindu qo'shig'i". Toshkent – 2014. 333-bet

*Sho'ring quridi.
Poygaging quridi,
To'ring quridi.¹⁰*

*Eli deb kim kuysa –
Bari qamaldi.¹¹*

Markazdan 1970-80-yillar O'zbekistonga “paxta yetishtirib bering” degan topshiriqlar kelar edi. Qisqa vaqt ichida 4 million tonnalik reja 6 millionga ko'tarildi. O'zbek xalqi o'z tomorqasiga, hatto tomigacha paxta eka boshladi. Xosilni ko'paytirish uchun erta tongdan to yarim tungacha paxta dalalariga zaharli o'g'itlar berilardi. Yetmaganidek, samolyotdan odamlar ustiga zahar sochilardi, bu esa qancha-qancha odamlarning umrbod kasal bo'lishiga, hatto olamdan o'tishiga olib kelar edi. Bu zug'um nafaqat yoshi katta odamlarning, balkim yosh bolalar, norasida go'daklarning ham o'limiga sabab bo'lar edi. Bu voqealar haqida shoir o'zining “Ilyos” she'rida shunday yozadi:

*Ustingdan og'ular sepihdi qancha,
Murg'ak yuragingga nishlarin sancha.
Endigina tili chiqqan odamcha –
Ilyos, ko'zlarindan aylanay sening.¹²*

Erta tongdan to tungacha paxta dalasida umri o'tgan o'zbek, Markazdagilarni boy qilgani holda o'zining yeyishiga bir burda qora non topa olmas, topganini ham Gdlyan-Ivanovchilar va ularning hamtovoqlari Markazga olib ketar edi. Qama-qamashlar boshlangan, zulm cho'qqisiga chiqqan damlar, o'sha paytdagi O'zbekiston hukumat rahbarlari churq etmas, Moskvaga qarshi biron og'iz so'z ayta olmas edi. Mana shunday og'ir damlarda Muhammad Yusuf qo'rqmasdan, baralla, ovozining boricha xalqqa murojaat qildi, xalqni uyg'onishga da'vat etdi:

*Nahoringda paxta, shomingda paxta,
Ayvoningda paxta, tomingda paxta.
Oqar og'u bo'lib qoningda paxta,
Nega yig'lamaysan, ahli Andijon?¹³*

O'zbekiston va o'zbek xalqi uchun o'ta og'ir bo'lgan damlarda ming afsuskim Muhammad Yusuf va u kabi Vatan uchun jon fido qilmoqchi bo'lgan insonlar bilan bir qatorda, Markazning nog'orasiga o'ynaydigan, ularning har bir topshirig'ini “labbay, bajaramiz” deb bel bog'lab turganlar, vatanfuruslar va laganbardorlar ham oz emas edi. Ana shunday insofsizlar, subutsizlar shoirning nafratini uyg'otar, qalbini titratar, butun vujudini jumbushga keltirar edi. Ularning qilayotgan ishlari hatto yovnikidan ham battar

¹⁰ Muhammad Yusuf. Saylanma. “Gdlyan”. Toshkent – 2014. 347-bet

¹¹ Muhammad Yusuf. Saylanma. “Gdlyan”. Toshkent – 2014. 347-bet

¹² Muhammad Yusuf. Saylanma. “Ilyos”. Toshkent – 2014. 199-bet

¹³ Muhammad Yusuf. Saylanma. “Andijon”. Toshkent – 2014. 51-bet

ekanligi uni azobga solar edi. Ana shular haqida shoir o'zining "Laganbardorlar she'rida shunday yozadi:

*Yov nadir? Zo'r kelsa o'ldiradi yov,
Bular qon so'rguvchi iskabtoparlar.
Qaxxorni qandkasal
Oybekni soqov
Qilib qo'yganlar ham – laganbardorlar.¹⁴*

Inqilob kuychisi, Muhammad Yusuf O'zbekistonda yashovchi, boshqa millat vakillarining ham ayanchli taqdirilariga tinch qarab tura olmas edi. 1944-yilda Vatanlari Qrimdan Stalin-Beriya tomonidan O'zbekistonga surgun qilingan, qrimtatar xalqining o'z ozodligi, mustaqilligi va ona vatanlariga qaytib borish uchun olib borayotgan jang-u jadallari shoirni ular tomonida turib, ular bilan yonma-yon shu jabhada jang olib borishga undardi. Shoir bu mavzuda kechinmalarini o'zining "Nega yig'lar qrimtatar dunyoda" she'rida quyidagicha bayon qiladi.

*Qo'ng'izning ham Vatani bor dunyoda,
Nega yig'lar qrimtatar dunyoda?..
Har yil bahor uch kun yashar boychechak,
Ariqlarin bo'yidagi moychechak,
Yalpizning ham Vatani bor dunyoda,
Nega yig'lar qrimtatar dunyoda?..¹⁵*

O'zbek xalqining buyuk shoiri Muhammad Yusuf turg'unlik davrida har bir hodisaga o'z munosabatini bildirar, ularni she'rga solar edi. Jumladan, 1979-yil dekabridan to 1990-yil boshlarigacha o'sha davrdagi Sovet askarlarining Afg'onistonga kiritilishiga ham qarshi chiqqan va bu holatni qoralagan edi. Bahodir o'zbek farzandlarining do'st-qadrdon afg'on tuprog'ida nima ishi bor. Nahotki afg'onlar bizga g'anim bo'lsa? Nahotki musulmon musulmonga qurol ko'tarsa? Chirib borayotgan eski tizimning tushunib bo'lmaydigan bu siyosati tufayli, qancha-qancha o'zbek o'g'lonlari Afg'onistonda halok bo'ldilar.

*Nahot g'anim bilsa odam odamni,
Kuydirib kul qilsa yorug' olamni?
Men kimga ishondim aziz bolamni
Nima bo'lsa bo'lsin urush bo'lmasin¹⁶*

Istiqlol kuychisi Muhammad Yusuf vaqti soati kelib, bunday tushunarsiz urushlarning tugashiga ishonadi. Jang-u jadalda qo'l kelgan qurol-aslahalarning tinchlikka xizmat qilishiga ishonadi. Insonlar, bir-biriga yaqin qo'shni davlatlar tinch-

---

¹⁴ Muhammad Yusuf. Saylanma. "Laganbardorlar". Toshkent – 2014. 56-bet

¹⁵ Muhammad Yusuf. Saylanma. "Nega yig'lar qrimtatar dunyoda". Toshkent – 2014. 109-bet

¹⁶ Muhammad Yusuf. Biz baxtli bo'lamiz. "Urush bo'lmasin". Toshkent – 2016. 14-bet

totuvlikda yashashini istaydi. Jumladan o'zining "Bir kuni" she'rida o'z ishonchlarini shunday ifoda etadi.

*O'n yilmi,
Yuz yilmi o'tib oradan,
Urushlar,
Nizolar ketib oradan,
To'plar
Adirlalda bug'doy o'radi,
Tanklar
Dalalarda paxta teradi.¹⁷*

Shoir orzu qilgan, intilgan va kurashgan hurlik, ozodlik, inqilobga oz qolgan edi. Shoir bunga yurakdan ishonar, Yaratganga iltijo qilar edi:

*Hurlik qanday tansiq so'z,
Qullik qalbgacha sanchiq so'z.
Hurriyatning boshida
Tutganga ber, Xudoyim.¹⁸*

1991-yil 1-sentyabrda O'zbekiston Mustaqillikka erishdi. Shoir o'z asarlarida xalqni, millatni birlashishga, jipslashishga, mustaqil Vatanni sevishga chorlaydi. Mustaqillik bilan birga e'tiqodimiz, imyonimiz, urf-odatlarimiz, qadim va buyuk tariximiz o'zimizga qaytdi. Bizlarni qul qilib olmoqchi bo'lganlar, boyligimizni Markazga olib ketib, terimizni shilmoqchi bo'lganlarga qarata shoir shunday deydi.

*Yoritdi-ku islom nuri uyimni,
In'om aylab qayta tilim, kuyimni.
Yeng shimarib, yurak yutib siz kimni
Talaysiz endi?...¹⁹*

Ozodligimizning dastlabki yillarida mustaqilligimizni ko'ra olmaganlar, uni hazm qila olmaganlar, uni yo'q qilishga intilganlar nafaqat yurtimiz tashqarisida hatto yurtimiz ichida ham bor edi. "Markazsiz yashay olmaymiz" deb Markazni qo'msaganlar ham topilar edi. Ana shunday bir davrda shoir xalq orasiga o'zining yangi she'ri-shiorini o'rtaq tashladi.

*Tuzing totib, unutganlar xor bo'ladi,
Ko'zlariga ikki dunyo tor bo'ladi.
Shodon daming ko'rolmagan yurtfurushlar.
Bir kuni bir kaft qumlog'ingga zor bo'ladi.
Yoningda turgaymiz seni, o'zbekiston,*

---

¹⁷ Muhammad Yusuf. Biz baxtli bo'lamiz. "Bir kuni". Toshkent – 2016. 9-bet

¹⁸ Muhammad Yusuf. Biz baxtli bo'lamiz. "Tavallo". Toshkent – 2016. 7-bet

¹⁹ Muhammad Yusuf. Saylanma. "Sumalak". Toshkent – 2014. 116-bet

*Hech kimga bermaymiz seni, O'zbekiston!..*²⁰

Mustaqillik bizga Ona Vatanimizni qaytarib berdi. Hurligimizni, ozodligimizni, g'ururimizni qaytarib berdi. Zulm va zulmat tarixda qoldi. Alloh in'om etgan hur va ozod Vatanimizni o'zimiz qo'rimog'imiz, avaylab asramog'imiz kerak va bu bizning har birimizning insoniy burchimizdir. Shoir yozadi:

*Vatanida vatani yo'q edik bizlar...
O'sha zulmat o'tmish, sening uying kuysin.*

*Shunday yurtni xudoyimning o'zi qo'llab,
Shunday yurtni xudo o'zi asrab yursin!..*²¹

Muhammad Yusuf Mustaqil O'zbekistonning haqiqiy Istiqlol kuychisiga aylandi. Uning she'rlariga kuylar bastalanib, butun el baralla kuylaydigan qo'shiqlar yaratildi. Radio-televideniya, ommaviy-axborot vositalarida uning she'rlari yangramagan, uning qo'shiqlari kuylanmagan kun yo'q endi. U boshida do'ppi, qo'li ko'ksida, Vatanning suyukli farzandi, haqiqiy o'zbek o'g'lioni, yurt sha'nini kuylaguvchi shoirlarning shoiri, shoirlarning darg'asi bo'ldi. U g'urur bilan:

*El qo'llasin endi bu yurt egasin,
Istagim – u hech kimga bosh egmasin.
Adl bo'yi-bastiga ko'z tegmasin,
Shu yurt uchun ko'ksi qalqon o'zbekman – deya hayqirdi.*²²

Eli, Vatani uni ardoqladi. Shoirlar orasida 1998-yilda eng yosh “O'zbekiston Xalq shoiri” unvonini Mustaqillikning asoschichi O'zbekiston respublikasining birinchi prezidenti Islom Karimovning shahsan o'z qo'lidan olishga muyassar bo'ldi.

Yillar o'tadi, asrlar o'tadi, tizimlar o'zgaradi. Bobokaloni Boburdek, ustoz Shavkat Rahmondek Muhammad Yusuf o'zbek xalqining qalbida abadiy qoladi. Uning she'rlari uzoq-uzoq yillar xalqning tilidan tushmaydi. Qo'shiqlari kuylanmagan kunlar o'tmaydi. Shoirning jismi foni dunyodan ketgan bo'lsada, ruhi hamon xalqiga, millatiga xizmat qilaveradi. Chunki, u o'zi aytganidek, Vatanining sodiq o'g'li edi.

*Beshigimni tebratgan o'zing,
Alla aytib uxlatgan o'zing.
Uydan chiqsam ostona xatlab,
Har lahzada so'ratgan o'zing.
Yuragimda bir orzu, havas –
Senga sodiq o'g'il bo'lsam bas!..*²³

---

²⁰ Muhammad Yusuf. Saylanma. “Tavallo”. Toshkent – 2014. 268-bet

²¹ Muhammad Yusuf. Saylanma. “Tilak”. Toshkent – 2014. 378-bet

²² Muhammad Yusuf. Biz baxtli bo'lamiz. “O'zbekman”. Toshkent – 2016. 20-bet

²³ Muhammad Yusuf. Biz baxtli bo'lamiz. “Chamanistonim”. Toshkent – 2016. 16-bet

Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti Turkshunoslik fakulteti dekani,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent Jumali Shabanov

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. **Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.** – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Karimov I.A. **O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.** – Toshkent: O'zbekiston, 2011.
3. Muhammad Yusuf. **Saylanma.** – Toshkent: Sharq, 2007.
4. Muhammad Yusuf. **Ulug'imsan, Vatanim.** – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
5. Muhammad Yusuf. **Iltijo.** – Toshkent: Sharq, 1998.
6. Muhammad Yusuf. **Erka kiyik.** – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.
7. Muhammad Yusuf. **Osmonimga olib ketaman.** – Toshkent: Sharq, 1998.
8. Rahmon Sh. **Saylanma.** – Toshkent: Sharq, 2004.
9. Oripov A. **Tanlangan asarlar.** – Toshkent: O'zbekiston, 2001.
10. Vohidov E. **Tanlangan asarlar.** – Toshkent: Sharq, 2000.
11. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2005.
12. “Sharq yulduzi”, “Yoshlik”, “Tafakkur” jurnallarida chop etilgan Muhammad Yusuf ijodiga oid ilmiy maqolalar.